

mišljenje obnovio B. Grafenauer. Međutim, prihvati li se doslovno Porfirogenetovo pisanje onda treba priznati zaslugu bizantskom caru Herakliju da su Hrvati od početka bili podložni Bizantu. U taj bi se okvir moglo smjestiti i njihovo krštenje u vrijeme Porge. Ostaje pak Porfirogenetovo navođenje da su taj čin obavili svećenici rimske crkve. U tom slučaju Porga i Porin su doista dvije različite osobe iako su obadvojica vezana uz krštenje Hrvata. Vremenska razlika njihova življenja može se razriješiti opravdanom pretpostavkom da su se Hrvati krštavali najmanje u dva navrata - za vrijeme bizantske i za vrijeme franačke prevlasti. U tom slučaju dio Grafenauerove teorije gubi svoju opravdanost.

Njegova oštra kritika Porfirogenetove pristrasnosti u korist cara Heraklija i uopće bizantskog dvora pripremila je put L. Margetiću da na temelju takvog mišljenja logički pomakne i vrijeme doseljenja Hrvata na kraj 8. stoljeća. Ako je dakle Porfirogenet izmislio Heraklijevu zaslugu za doseljenje Hrvata, onda je očito moguće da je mogao izmisliti i vrijeme njihova doseljenja, smatra Margetić. U takvo mu se mišljenje veoma dobro uklapa franačko-avarski sukob u koji uključuje rat Hrvata protiv Avara. O tom sukobu jedino izvješćuje Porfirogenet, smještajući ga u vrijeme cara Heraklija. Iako je takvo Margetićevo mišljenje potpuno logično od početka do kraja, ono je našlo vrlo malo sljedbenika, odnosno većina ga historičara nije čuje dok ga ostali prešućuju. Jedini naš zaključak je o tome, da je Margetić bez obzira na svoju minucioznu logičnost slijeda dokaza ipak gradio svoje mišljenje na temelju krive pretpostavke. Uostalom on je usmeno odustao od takvog svoga stava, a vjerojatno je to obrazložio u svojim radovima.

Nasuprot takvom relativno novijem i u prvom redu radikalnom mišljenju, kojem treba pridružiti i teoriju N. Klaić, postoji starije i oprečno mišljenje, koje pak doseljenje i krštenje Hrvata stavlja u 7. stoljeće. To mišljenje u prvom redu nalazi uporište u Porfirogenetovim podacima. Pristaše takvog mišljenja su mnogobrojne.

Dva su dakle najprisutnija problema hrvatske povijesti u Porfirogenetovu djelu *De administrando imperio*: točno vrijeme doseljenja Hrvata i njihovo krštenje.

Milko BRKOVIĆ

Franjo Šanjek: CRKVA I KRŠĆANSTVO U HRVATA (Srednji vijek)
Kršćanska sadašnjost, Biblioteka Priručnici, sv. 22, Zagreb 1993.², str. 629

Sinteza srednjovjekovne povijesti kršćanstva i Crkve u Hrvata drugo je, prerađeno i dopunjeno izdanje knjige istovjetnog naslova objavljene 1988. godine. Petogodišnji razmak između objavljivanja prvog i drugog izdanja obilježen je, kako to i sam autor ističe u predgovoru drugom izdanju (str. VI), "raznim oblacima mržnje i uništavanja svega što nosi hrvatsko ime", te je stoga, iako se sadržajnom koncepcijom i metodološkim pristupom u potpunosti nastavlja na prethodno izdanje, nova knjiga dodatni trud i pregalaštvo da se, unošenjem novih poglavlja i

pojačavanjem postojećih korištenjem najnovijih rezultata historiografije, utvrdi i potkrijepi značaj koji je za hrvatsku povijest srednjega vijeka imala Crkva i kršćanstvo na našim prostorima.

U uvodnom poglavlju iz pera T. Šagi-Bunića (*Čemu istraživanja povijesti?*) (VII-XXI) ukazano je argumentima teološke i filozofske znanosti, na potrebitost proučavanja povijesti, njezin značaj za razumijevanje i promišljanje uloge Crkve i vjere u životu svakog pojedinca kršćanske vjere.

Poglavlje *Kršćanstvo u rimskoj Dalmaciji, Iliriku i Panoniji prije doseljenja Hrvata* (XXIII-XLIII) novo je u odnosu na prethodno izdanje i predstavlja sažet sistematski pregled najvažnijih političkih i vjerskih zbivanja na ovdašnjim prostorima od početka kršćanstva do dolaska Hrvata, kada nemali dio do tada jakih postojećih crkvenih institucija (biskupije u Saloni, Sirmiju, Sisku, Bosni) prekida kontinuitet svoga djelovanja.

Pregled povijesti Crkve i kršćanstva u Hrvata započinje razmatranjem *Metodičkog pristupa u istraživanju i pisanju povijesti i crkve u Hrvata* (3-38). Povijesna metodologija u izradbi ove sinteze ovdje je samo nagoviještena i predložena ukazivanjem na vrednovanje povijesne građe, osnovne teme koje bi bilo nepohodno obraditi i neophodnost interdisciplinarnog pristupa korištenjem rezultata raznovrsnih znanstvenih disciplina. Za svakog istraživača napose je dragocjen opsežan pregled izvora i literature iz pojedinih podtema crkvene povijesti u Hrvata (u drugom izdanju dopunjen popisom najrecentnijih radova, str. 38).

Počeci širenja kršćanstva u Hrvata i proces pokrštavanja (41-57), djelovanje prvih slavenskih misionara sv. Ćirila i Metoda te prvi izvori o Hrvatima kao narodu kršćanske vjere prijeloman su događaj u njihovoj ranosrednjovjekovnoj povijesti, čime je bio otvoren put njihovoj političkoj i kulturnoj afirmaciji u društvu europskih kršćanskih zemalja srednjega vijeka.

Redovništvo u Hrvata u ranom srednjem vijeku (58-79), sastavni je i najagilniji promicatelj širenja i jačanja kršćanstva na ovim prostorima. Navodeći početke djelovanja i smještaj prvih benediktinskih i cistercijskih zajednica u Hrvata, autor ukazuje i na njihov izuzetan doprinos kulturno-umjetničkoj baštini sredina u kojima su djelovali (skriptoriji, arhivi, glagoljaška književnost, graditeljstvo).

Glagoljsko pismo i narodni književni jezik kao *Ćirilometodska baština u Hrvata* (80-102) najizrazitije je obilježje sadržavala u svom položaju na razmeđu europskog Istoka i Zapada, djelujući kao vječno aktualni nositelj europskog jedinstva i kulturni posrednik između Rima i Carigrada. Osim toga, mogućnošću uporabe staroslavenskog jezika i glagoljskog pisma u crkvenoj liturgiji Hrvatska je tijekom svih stoljeća predstavljala jedinu zemlju katoličkoga slavenskog svijeta u kojoj je domaći jezik bio u službenoj uporabi. Glagoljaška književnost doživjet će svoj puni procvat upravo u vrijeme pojave tiska, a crkvene knjige otisnute u njihovim tiskarskim radionicama predstavljat će najjaču obranu hrvatske pisane riječi i tradicije (103-116).

Neodvojiva od političkih zbivanja na hrvatskim prostorima je povijest Crkve u Hrvatskoj u doba narodnih kneževa, kada se dvojba oko prevage utjecaja Rima ili Carigrada raspliče Branimirovim savezom s papom Ivanom VIII. (117-131).

Religiozni i socijalni aspekti Grgurovske obnove u Hrvatskoj (132-142) osnovno su obilježje Crkve u Hrvata u XI. st., a crkveni sabor u Splitu (1060. god.), Zvonimirov odnos prema papi i zavjemica najvažniji događaji tih cjelokupnih gibanja.

Posebno značajan aspekt hrvatskog srednjovjekovlja predstavlja uloga Crkve u njegovom kulturnom, prosvjetnom i znanstvenom razvoju (143-185). Uz crkvene ustanove vezane su i prve škole i počeci sustavne pismenosti i obrazovanja u Hrvata, a samostanski skriptoriji najjače su žarište književnog i prepisivačkog stvaralaštva hrvatskoga srednjovjekovnog društva. Iz toga vremena potječe i nekoliko izrazitih, europskim mjerilima istaknutih hrvatskih intelektualaca, mahom crkvenih osoba (Herman Dalmatin, Pavao Dalmatinac, Monald iz Kopra, Martin iz Zadra, Juraj iz Slavonije, Augustin Kažotić, Ivan Stojković i drugi) koji su svojim djelovanjem, najčešće izvan hrvatskoga prostora, dali nemali doprinos razvoju različitih znanstvenih disciplina i pronosili ime svoje domovine širom kršćanske Europe.

Križarski pokret i viteški redovi u Hrvatskoj (186-198) značajna su epizoda hrvatskog političkog, vjerskog i kulturnog srednjovjekovlja. Prolasci kršćanskih vojski kroz naše krajeve, dokumentirani izvješćima i putopisnim zabilješkama samih sudionika pohoda vrijedan su izvor za poznavanje svakodnevlja naših krajeva. Tragičan odjek križarskog prolaza doživio je grad Zadar 1202. god., kada je, za račun Mlečana, osvojen i razoren. Napokon, križarski ratovi donijeli su Hrvatskoj osnivanje, po uzoru na ostale kršćanske zemlje, redova templara i ivanovaca koji su u crkvenom, društvenom i političkom životu Hrvatske imali značajnu ulogu.

Poglavlje *Evangelizam i heterodoksnost u crkvi u Hrvata od 12. do 15. stoljeća* (199-245), u kojem se pretežito obrađuje postanak, povijesni tijek, nestanak i zasade Crkve bosanske, jedno je najtemeljitijih cjelina knjige. Sustavno su prikazani korijeni i veze Crkve bosanske s ostalim dualističkim pokretima, njihova dogmatska načela (prema vlastitim i latinskim vrelima), te politički značaj Crkve bosanske u vrijeme propasti Bosanskog Kraljevstva i islamizacije ovih prostora.

Inkvizicija (246-265) u Hrvatskoj prikazana je prvenstveno u kontekstu djelovanja dominikanskog i franjevačkoga reda na iskorijenjivanju heretičkih pokreta.

Siromasi i siromaštvo u hrvatskom srednjovjekovlju (266-316) predstavljeno je kroz djelovanje propovjedničkih redova dominikanaca i franjevaca koji su kao osnovni postulat djelovanja imali ostvarenje evanđeoskog ideala siromaštvom, pokorom i odricanjem. Ukazano je na najznačajnije punktove djelovanja ovih redova u hrvatskim krajevima, podjelu unutar franjevačkoga reda (franjevci konventualci, manja braća, kapucini, trećoreci i franjevke), te doprinos dominikanaca razvoju školskoga sustava, studija i obrazovanja u Hrvatskoj. Pored navedenih, *Pustinjački*

redovi u Hrvatskoj (317-323), napose pavlini i augustinci također su odigrali značajnu ulogu u hrvatskoj crkvenoj i kulturnoj povijesti.

Vjerska pouka u Hrvatskoj u srednjem vijeku (324-339) sastavni je dio nastojanja Crkve da iskorijeni neznanje i neprosvijećenost, a sredstva njezine primjene (propovijedanja, crkvene knjige) predstavljala su nezaobilazan i brižljivo pripreman dio crkvene politike u hrvatskom srednjovjekovnom društvu.

Čin vjere i njezino iskazivanje, duhovnost kao bitno obilježje vjerskog života svakog pojedinca srednjega vijeka iskazivala se, u skladu s povijesnim vremenom, općim vjerskim gibanjima i prilikama, na različite načine. Jedan od najmasovnijih, a izvorima dobro podkrijepljenih primjera iskazivanja vjere pojedinca su odlasci na hodočašća i osnivanje vjerskih bratovština. U ovom poglavlju autor se osvrće na srednjovjekovne svece i blaženike s hrvatskih prostora, odjeka vjerskoga pokreta "devotio moderna" u djelima hrvatskih humanista, te osnovna obilježja redovničke i laičke duhovnosti na našem tlu (340-376).

Obnova crkve, pokušaji kršćanskog ujedinjenja i pokušaji prevladavanja krize održavanjem niza općih crkvenih koncila, obilježja su crkvene povijesti XV. st. Nemali doprinos tim cjelokupnim zbivanjima svojim su radom dali Hrvati Ivan Stojković i Andrija Jamometić (377-387). Razmatranjem odjeka Bazelskog sabora na pitanja bosansko-humskih krstjana, djelovanja Ivana Kapistrana i pojave husita u Hrvatskoj, obrađen je problem *heterodoksnog kršćanstva u našim krajevima potkraj srednjeg vijeka (388-401)*.

Poglavlje *Mjesto i značenje knjige u Hrvata na prijelazu iz srednjeg u novi vijek (402-420)* u kojem je dan pregled prvih javnih i privatnih knjižnica, tiskara i izdavača u Hrvatskoj, završava prvo izdanje sinteze. U dopunjenom izdanju kao dodatak objavljena su još četiri poglavlja. U prvom (*Žena u hrvatskom srednjovjekovlju, 509-528*) autor ukazivanjem na osnovne aspekte spominjanja i djelovanja žene u svakodnevnom, političkom, društvenom, kulturnom i vjerskom životu srednjeg vijeka, otvara metodološko pitanje pristupa istraživanju položaja žene, ali i seksualnosti, institucije braka, obitelji, djece i odgoja u hrvatskom društvu prošlih stoljeća.

Dodatak, *Hrvati, Židovstvo i Islam (529-542)* obrađuje hrvatske veze i prožimanja sa židovskom i islamskom kulturom, društvima i religijom, nazočnost Hrvata u arapskom svijetu (Dalmatinac Djawhar, Hrvati u Andaluziji), te se još jednom vraća na, u historiografiji još uvijek prijeporan, problem islamizacije Bosne nakon osmanlijskog osvajanja.

Ličnosti i djelovanje Ivana Stojkovića i Marka Marulića razmotreni su kao najznačajniji predstavnici odjeka, ali i utjecaja Hrvata na europski humanizam i duhovna gibanja (543-556).

Naposlijetku, u posljednjem poglavlju *Mjesto teološkog studija u povijesti hrvatskog školstva (557-568)* autor ukazuje na značaj i doprinos pojedinih crkvenih učilišta na sveukupan razvoj i obogaćivanje školstva i obrazovanja u Hrvatskoj.

Kao poseban prilog, knjiga sadrži opsežan kronološki pregled najznačajnijih događanja u crkvenoj povijesti Hrvata, donesen usporedo s podudarajućim zbivanjima u svijetu i u političkom razvoju Hrvatske (421-507), popis karata (569-570), kazalo etničkih, osobnih i zemljopisnih imena (571-601), predmetno kazalo (601-620) i sadržaj (621-629). Svako poglavlje obogaćeno je dodacima u kojima su doneseni odlomci najzanimljivijih vrela koja se odnose na navedenu problematiku, izborom najvažnije literature, te bogatim ilustrativnim, tabelarnim i kartografskim materijalom.

Sinteza crkvene povijesti na hrvatskim srednjovjekovnim prostorima, napose njezino drugo, višestruko dopunjeno i prošireno izdanje, više je nego dragocjen i nezaobilazan priručnik kako za istraživače hrvatskog srednjovjekovlja tako i širu čitateljsku javnost koja o počecima i razvoju kršćanstva i Crkve u Hrvata želi saznati nešto više. Napose treba istaknuti nastojanje autora da povijest Crkve i kršćanstva na našim prostorima uklopi u opća, politička, društvena i kulturna događanja na širim, europskim, ali i hrvatskim prostorima. Iščitavanjem povijesnog djelovanja i uloge Crkve u hrvatskom srednjovjekovlju nedvojbenom postaje činjenica o vjekovnoj prožetosti i jedinstvenosti povijesti hrvatskog naroda s vlastitom Crkvom i vjerom. Naposljetku, zasade hrvatske srednjovjekovne crkvene povijesti i kulture konstanta su i zasada koja je i u novom vijeku i najnovijim vremenima, svim nedaćama i mračnim silama usprkos, predstavljala nepresušno izvoriste i snagu hrvatske opstojnosti i identiteta.

Lovorka ČORALIĆ

BLAGO HRVATSKE IZ ARHIVA MAPA ZA ISTRU I DALMACIJU
Historijski arhiv Split, 1992, str. 84

Prigodom 40. obljetnice postojanja i djelovanja Historijskog (sada Povijesnog) arhiva u Splitu upriličena je izložba pod naslovom "Blago Hrvatske iz Arhiva mapa za Istru i Dalmaciju", koja je bila jedna od manifestacija održanih u okviru Knjige Mediterana Književnog kruga u Splitu, tijekom listopada 1992. godine. Tom je prigodom tiskana edicija koja nosi naslov priređene izložbe, kojoj je izdavač Povijesni arhiv Split.

U predgovoru upraviteljica Povijesnog arhiva Nataša BAJIĆ čitatelje izvješćuje o fondusu Arhiva mapa koji djeluje u sklopu ustanove kojoj je ona na čelu. Naime, tu se nalaze mape za 767 katastarskih općina Dalmacije, te brojni ekonomski spisi, zapisnici čestica zemalja i kuća. Ti podaci vjerno rekonstruiraju graditeljske cjeline gradova (naselja), demografska kretanja, gospodarske i ine uvjete života ovdašnjeg pučanstva u 19. i početkom 20. stoljeća. Zapravo oni pokazuju "kulturu njegova življenja na svim razinama", kako reče autorica.